

فهرست ترجمه‌های فارسی از دوران باستان تا پایان عصر ساسانیان

فاطمه سروقدی^۱

آریایی‌ها و اقوام پیش از آنها

از این دوره سند مکتوبی در دست نیست و فقط می‌توان به ترجمه‌ی زیر اشاره کرد:
عهد عتیق، ترجمه از عبری به فارسی باستان در سده ۶ ق.م. [مترجمان یهودیانی تبعیدی بودند که از بابل به ایران مهاجرت کرده بودند].

هخامنشیان (۵۵۹-۳۳۰ ق.م)

۱. کتیبه بیستون، به فرمان داریوش یکم، ۵۲۱-۵۱۷ ق.م. اصل پارسی با ترجمه‌های ایلامی، بابلی و آرامی.
۲. کتیبه‌های پی‌بنای کاخ آپادانا تخت جمشید، به فرمان داریوش یکم، ۵۴۵-۵۱۵ ق.م. اصل پارسی با ترجمه‌های ایلامی و بابلی.
۳. کتیبه گنجنامه، به فرمان داریوش و پسرش خشایارشا، ۴۶۵-۴۸۵ ق.م. اصل پارسی با ترجمه‌های ایلامی و بابلی. [این کتیبه در ۳ ستون در دامنه کوه الوند در همدان واقع شده است].
۴. نوشته‌های ستون پایه‌ای در همدان، به فرمان اردشیر دوم هخامنشی، ۳۶۰-۴۰۴ ق.م. اصل پارسی با ترجمه‌ی بابلی. [این ستون یکی از ستون‌های سنگی کاخی است که برای پرستش اهورا مزدا بنا شده بود].
۵. سنگ‌نبشته‌های دوزبانه، سه‌زبانه، چهارزبانه، اصل پارسی با ترجمه‌های ایلامی، بابلی و مصری. [از جمله سنگ‌نبشته‌های سه‌زبانه پارسی، ایلامی و بابلی، سنگ‌نبشته پی‌بنای دیوار جنوبی تخت جمشید، سنگ‌نبشته کاخ دروازه و کتیبه خشایارشا در ترکیه است].

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات ترجمه، دانشگاه فردوسی

۶. فرمان‌های شاهان هخامنشی، ترجمه دبیران آرامی، اصل پارسی با ترجمه آرامی.

سلوکیان (۳۱۲-۲۵۰ ق.م)

سلوکیان بیشتر به کار کشورگشایی مشغول بودند و کمتر به ترویج و انتقال فرهنگ می‌پرداختند. روند یونانی‌مآبی در این عصر آشکارا رواج یافت.

اشکانیان (۲۵۰ ق.م-۲۲۶ م)

۱. کتیبه تندیس هرکول در کرمانشاه، سازنده این مجسمه «امن کل» و احتمالاً یکی از فرماندهان محلی در ۱۵۳ ق. م (عصر سلوکیان)، ترجمه در عصر ولخش (بلاش) چهارم در سده ۲ م، اصل یونانی با ترجمه پهلوی اشکانی (پارتی). [بسیاری از آثار اشکانیان به سبب عداوت سلسله پس از آنها نابود شده است.]

۲. پنچاق اورامان در کردستان، ۸۸-۲۱ ق. م، اصل یونانی با ترجمه پهلوی اشکانی. [۳ سند معامله است که دو سند آن به زبان و خط یونانی است و در پشت یکی از آنها چند کلمه‌ای به زبان و خط پارتی نوشته شده است.]

۳. قباله اورامان، ۸۸ ق.م، اصل یونانی با ترجمه پهلوی اشکانی. [دو سند معامله ملکی است. در سندی که به زبان یونانی است در پشت آن چند کلمه به زبان پهلوی وجود دارد که خلاصه سند را بیان می‌کند.]

۴. قباله خرید، ۸۷ ق.م، اصل یونانی با ترجمه فارسی. [پشت آن ترجمه فارسی آمده است.]

۵. آموزه‌های مانوی، اصل سغدی با ترجمه پهلوی اشکانی.

۶. متن‌های مانوی، اصل پهلوی اشکانی با ترجمه سغدی (زبان ارتباطی در آسیای میانه).

۷. متن‌های بودایی، ترجمه بوداییان گنداره (پیشاور) در سده ۳ ق.م، اصل سانسکریت با ترجمه.

۸. متن‌های بودایی، ترجمه ایرانیان بودایی اشکانی یا سغدیان در سده ۲ ق. م، اصل سانسکریت با ترجمه چینی. [نخستین مترجم و مروّج آیین بودا آن شی گائو (ارشک) است که تعداد ۵۵ ترجمه به نام او ثبت شده است. آن سو آن، دیگر مترجم ایرانی است که در سال ۱۸۱ م به چین رفت.]

ساسانیان (۲۲۶-۶۵۲ م)

۱. سنگ‌نشته دوزبانه شهر استخر در فارس، به فرمان شاپور یکم، ۲۴۰-۲۷۰ م، ترجمه دبیران دستگاه دولتی، اصل فارسی میانه با ترجمه پهلوی اشکانی.

۲. سنگ‌نبشته کعبه زرتشت، به فرمان شاپور یکم، ۲۴۰-۲۷۰ م، ترجمه دبیران دستگاه دولتی، اصل فارسی میانه با ترجمه‌های پهلوی اشکانی و یونانی. [این سنگ‌نبشته در نقش رستم در فارس واقع شده و به استان‌های ایران، جنگ میان ایران و روم و فتح ۳۷ شهر اشاره کرده است.]
۳. سنگ‌نبشته اردشیر بابکان و اورمزد در نقش رستم در فارس، به فرمان شاپور یکم، ۲۴۰-۲۷۰ م، ترجمه دبیران دستگاه دولتی، اصل فارسی میانه با ترجمه‌های پهلوی اشکانی و یونانی. [شاپور مطلبی را برای دو یا چند دبیر بیان کرده است.]
۴. سنگ‌نبشته ویرانه‌های بیشاپور در فارس، به فرمان شاپور یکم، ۲۴۰-۲۷۰ م، ترجمه دبیران دستگاه دولتی، اصل فارسی میانه با ترجمه پهلوی اشکانی.
۵. سنگ‌نبشته شیان در چین، حدود سال ۲۵۰-۲۶۰ خاندان تئانگ در چین (یک نوع گاه‌شماری چینی که بر مبنای خاندان‌ها بوده است)، اصل فارسی میانه با ترجمه چینی. [این قبر متعلق به شاهزاده خانم «ماسیش» دختر سردار «سزین» از خاندان ایرانی «سورن» است که در چین ماموریت نظامی داشته است.]
۶. سنگ‌نبشته پایکولی در جنوب سلیمانیه در عراق، به فرمان نرسی یکم، ۲۹۳-۳۰۳ م، ترجمه دبیران دستگاه دولتی، اصل فارسی میانه با ترجمه پهلوی اشکانی.
۷. نوشته‌های روی سفال‌ها، اصل فارسی میانه با ترجمه پهلوی اشکانی. [درج نام افراد، کالاهای، غلات و برخی سمت‌ها و پیشه‌ها]
۸. فرمان‌های حکومتی، از شاهان ساسانی، ترجمه دبیران دستگاه دولتی در دوره تسلط بر مصر، اصل فارسی میانه با ترجمه قبطی.
۹. پاپیروس ۳ زبانه در مصر، اصل فارسی میانه با ترجمه‌های قبطی و یونانی.
۱۰. کلیله و دمنه، مبتنی بر چند اثر هندی که مهم‌ترین آنها پنجه‌تنتره در ۲۰۰-۴۰۰ م در هند است، ترجمه برزویه طبیب یا بزرگمهر وزیر در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل سانسکریت با ترجمه فارسی میانه. [عده‌ای برزویه طبیب و بزرگمهر وزیر را یکی دانسته‌اند و برخی دیگر آنها را دو شخصیت جدا پنداشته‌اند و ترجمه این اثر را به بزرگمهر نسبت داده‌اند.]
۱۱. کلیله و دمنه، مبتنی بر چند اثر هندی که مهم‌ترین آنها پنجه‌تنتره در ۲۰۰-۴۰۰ م در هند است، ترجمه یک روحانی عیسوی مذهب ایرانی به نام پرودیوت در ۵۷۰ م، اصل فارسی میانه با ترجمه سریانی.

۱۲. هزار و یک شب، منشاء هندی، ایرانی یا عربی در سده ۱۳ و ۱۴ م، اصل هندی با ترجمه فارسی میانه.
۱۳. اسکندرنامه، اثر یولیوس والرئوس در سده ۳ و ۴ م، ترجمه یک عیسوی سریانی در سده ۷ م، اصل لاتین با ترجمه فارسی میانه. [ده پهلون معتقد است این ترجمه از کالیستن دورغین نبوده است زیرا اسکندر در این اثر قهرمان است اما در منبع فارسی فردی نفرین شده است.]
۱۴. اسکندرنامه، اثر یولیوس والرئوس در سده ۳ و ۴ م، ترجمه در اواخر سده ۷ یا ۸ م، اصل فارسی میانه با ترجمه سریانی.
۱۵. افسانه ویس و رامین، عصر اشکانیان، ترجمه در اواخر دوره ساسانیان، اصل پارتی با ترجمه فارسی میانه. [عده‌ای این اثر را متعلق به دوره شاپور یکم می‌دانند نه عصر اشکانی. فخرالدین اسعد گرگانی در ۴۳۲-۴۴۶ ه. ق این افسانه را به نظم درآورد. اما نمی‌دانیم که آیا خود این متن را به فارسی ترجمه کرده است یا خیر.]
۱۶. بلوهر و بوذاسف، از منابعی همچون لیتا ویستارا و بودچریتا برگرفته شده، و نوشته پیروان بودا در هند یا ایران است، ترجمه برزویه طبیب در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل سانسکریت با ترجمه فارسی میانه. [ظاهراً نخستین ترجمه آن به زبان ختنی، و سپس به زبان‌های سغدی و پهلوی اشکانی بوده است.]
۱۷. طوطی‌نامه، اقتباس و ترجمه کتاب شوکه سَپَتی، اصل سانسکریت با ترجمه فارسی میانه. [اکنون ۴ تحریر فارسی در دست است: جواهرالاسمار از عمادالدین محمد ثغری (۷۱۳-۷۱۵ ه. ق)، طوطی‌نامه از ضیاء نبخشی (۷۵۱ ه. ق) و چهل طوطی و طوطی‌نامه دیگری در سده ۱۳ ه. ق محمد قادری تحریر شده است.]
۱۸. سیرک، نوشته چرکه طبیب معروف هندی در دوران هند باستان، ترجمه در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل سانسکریت با ترجمه فارسی میانه.
۱۹. منابع فلسفه و پزشکی، به فرمان شاپور یکم، ۲۴۰-۲۷۰ م، اصل یونانی با ترجمه فارسی میانه. [درخصوص ترجمه منابع یونانی در این دوره نمی‌توان با قاطعیت سخن گفت]
۲۰. منابع فلسفی، ترجمه در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه.

۲۱. کتاب‌های حاوی اطلاعات هندیان در زمینه‌های پزشکی، ترجمه پزشکان هندی در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل سانسکریت با ترجمه فارسی میانه. [در حال حاضر این آثار در دسترس نیستند].
۲۲. منابع سریانی مدرسه رُها، ترجمه ایرانیان مدرسه رُها در اواخر سده ۵ و اوایل سده ۶ م، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه.
۲۳. آثار فلسفی و علمی یونانی از جمله کتاب‌های افلاطون، ترجمه پولس در سده ۶ م، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه. [احتمالاً ترجمه آثار فلسفی برای استفاده انوشیروان بوده است].
۲۴. منطق ارسطو، نوشته شاگردان ارسطو در ۵۰ ق. م، ترجمه پولس در سده ۶ م، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه. [بعدها ترجمه عربی این اثر براساس نسخه پولس صورت گرفت].
۲۵. کتاب‌های جالینوس، اثر جالینوس در ۱۲۹-۲۰۰ م، ترجمه سرجیس رأس‌العینی در سده ۲ و ۳ ه. ق، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه.
۲۶. کتاب‌های سقراط، متعلق به سده ۴ و ۵ ق. م، ترجمه سرجیس رأس‌العینی در سده ۲ و ۳ ه. ق، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه.
۲۷. یادگار زیریران (ایتکار زیریران)، عصر اشکانی، ترجمه در عصر ساسانی، اصل پهلوی با ترجمه فارسی میانه.
۲۸. اوستا، از ۶۴۸ ق. م شروع و در طول زمان کامل گردیده است، ترجمه موبدان در ۳۰۹-۳۷۹ م، اصل اوستایی با ترجمه فارسی میانه. [به صورت واژه‌به‌واژه و عبارت‌به‌عبارت ترجمه می‌کردند و برای جملاتی که ابهام داشتند تفسیر می‌نوشتند].
۲۹. پازند اوستا، تألیف موبدان در اوایل عصر ساسانی، اصل فارسی میانه با ترجمه سانسکریت.
۳۰. ارتاک ویرازنامک (ارداویراف نامه)، از ارداویراف (موبد ساسانی) در سده ۳ ه. ق (اواخر دوره ساسانیان)، اصل پهلوی با ترجمه فارسی دری.
۳۱. آنتولوژیای «گزیده‌ها»، از وتیوس والنس در سده ۲ م، ترجمه بزرگمهر در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل لاتین با ترجمه فارسی میانه. [عنوان این اثر در فارسی وزیدک «گزیده» است].

۳۲. کتاب وجود و کتاب مولید، از تئوکرس در نیمه دوم سده ۱ م، ترجمه در عصر انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، اصل لاتین با ترجمه فارسی میانه. [سپس از پهلوی به آرامی ترجمه شد. ترجمه آرامی در دسترس منجمان مسلمان قرار گرفت. بعید نیست که این کتاب ترجمه عربی نیز داشته باشد].
۳۳. کتاب/اخترشناسی، اصل یونانی با ترجمه‌های فارسی میانه، عربی، و سریانی. [آثار علمی که از فارسی میانه به عربی ترجمه شده است معمولاً منشأ هندی داشته که از راه فارسی میانه به عربی راه یافته است].
۳۴. کتاب/اخترشناسی، ترجمه ماهانکرد در سده ۲ ه. ق، اصل زرتشتی با ترجمه فارسی. [اطلاعات این کتاب در مقدمه کتاب مولید آمده است].
۳۵. کتاب زهرشناسی و انواع زهرها، ترجمه در سده ۲ ه. ق، اصل هندی با ترجمه فارسی.
۳۶. کاسیانوس باسوس سکلاستیکوس (عربی: قسطوس)، از کاسیانوس باسوس در سده ۶ م، اصل یونانی با ترجمه فارسی میانه.
۳۷. زیج خوارزمی، ترجمه ابو عبدالله محمد بن موسی خوارزمی در سده ۳ ه. ق، اصل سانسکریت با ترجمه‌های فارسی میانه و عربی.
۳۸. فرهنگ پهلویک، تألیف در اواخر دوره ساسانی تا سده ۳ ه. ق، به دو زبان آرامی و فارسی میانه.
۳۹. فرهنگ اویم/یوک، اواخر دوره ساسانی تا سده ۳ ه. ق، به دو زبان اوستایی و فارسی میانه. [از دیگر واژه‌نامه‌ها می‌توان واژه‌نامه‌ها سانسکریت-سکایی، چینی-ختنی، ترکی-ختنی، سغدی-مانوی را نام برد].
۴۰. عهد جدید، تألیف حواریون در سده ۱ م، ترجمه در سده ۴ م، اصل سریانی با ترجمه فارسی میانه.
۴۱. زبور داوود، ترجمه در سده ۴ تا ۶ م، اصل عبری با ترجمه فارسی میانه.

کتابنامه

- اذکایی، پ. (۱۳۷۵). *فهرست ماقبل الفهرست*. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی. امرداد. (۱۳۸۷). *رد پای زرتشتیان در چین*. <http://amordad6485.blogfa.com/post-1063.aspx>
- آذرننگ، ع. (۱۳۹۴). *تاریخ ترجمه در ایران: از دوران باستان تا پایان عصر قاجار*. تهران: انتشارات ققنوس.
- پارسی ویکی. *اوستا*. <https://www.parsi.wiki>
- پارسی ویکی. *ویس و رامین*. <https://www.parsi.wiki>
- پارسی ویکی. *ویس و رامین*. <https://www.parsi.wiki>

فهرست ترجمه‌های فارسی از دوران باستان تا پایان عصر ساسانیان ۱۹۱////

- جعفریان، ر. (۱۳۸۴). *از طلوع طاهریان تا غروب خوارزمشاهیان*. تهران: دانش و اندیشه معاصر.
- رضایی باغ بیدی، ح.، آذرننگ، ع.، دیانت، ع.، پاکتچی، ا.، حاج منوچهری، ف.، پرویز، ا.، ... پارسی نژاد، ا. (۱۳۶۷). *ترجمه. دائره‌المعارف بزرگ اسلامی (جلد ۱۵)*. تهران: مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- رضی، ه. (۱۳۸۰). *اوستا، کهن‌ترین گنجینه مکتوب ایران باستان*. تهران: انتشارات بهجت.
- شاپور شهبازی، ع. (۱۳۸۴). *راهنمای مستند تخت‌جمشید*. مرودشت: انتشارات سفیران و بنیاد پژوهشی پارسه- پاسارگاد.
- صادقی، ع. (۱۳۹۳). *نسخه تازه‌ای از ورزنامه*. به کوشش م. طاهری خسروشاهی، *این گونه ماندگار*. تهران: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.
- عقبلی گیاهدانی، م. (۱۳۹۰). *پژوهشی تطبیقی در ساختار و محتوای کلیله و دمنه و پنچاکیانه*. (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه هرمزگان، هرمزگان، ایران.
- قدرتی، ح. (۱۳۹۳). *هزارویک شب و ترجمه‌های فارسی آن*. *رشد آموزش زبان و ادب پارسی*، ۱۰۹(۱)، ۹-۱۱.
- قریشی، م. (۱۳۹۴). *درآمدی به تاریخ ترجمه*. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- کریمی حکاک، ا. (۱۳۷۸). *تاریخ و سنت ترجمه در ایران (م. کیوانی، مترجم)*. مترجم، ۸(۲۹)، ۵۲-۶۶.
- کریمی حکاک، ا. (۱۳۹۴). *بود و نمود سخن*. تهران: نشر نارمک.
- کمال، م. (۱۳۹۲). *تاریخ ترجمه ادبی از فرانسه به فارسی*. مشهد: معاونت پژوهش و فن آوری دانشگاه اسلامی مشهد و انتشارات سخن.
- کمالی، م. (۱۳۹۳). *کتابشناسی ادبیات فارسی در زبان فرانسه*. مشهد: انتشارات سخن گستر و معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه آزاد مشهد.
- گرچی، ا. (۱۳۸۶). *درآمدی بر طوطی‌نامه با جذابیت‌های امروزی*. *پژوهش زنان*، ۵(۲)، ۴۵-۴۶.
- گودریدرز. *کلیله و دمنه*. <https://www.goodreads.com/review/show/85373068>
- عیوضی، ح. (۱۳۹۲). *برگ‌هایی از ادبیات فارسی هود در کتابخانه مسجد اعظم قم*. *پژوهش‌های ادیانی*، ۱(۲)، ۱۵۷-۱۷۲.
- مزارعی، م. (۱۳۹۵). *تندیس هرکول کوه بیستون*. <http://mag.rahoja.com>
- منصوری، ی. (۱۳۸۷). *نگاهی به فرهنگ‌های زبان پهلوی (فارسی میانه)*. *نامه فرهنگستان*، ۱۰(۱)، ۹۹-۱۰۶.
- ویکی فقه. بلوهر و یوداسف. <http://www.wikifeqh.ir>
